

УДК 316.624.3-058.56

Н. Л. Отрошенко, В. А. Сенецький

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗАСУДЖЕНОГО

В Україні постійно зростає кількість неповнолітніх правопорушників, які за скоєння злочину потрапляють у місця позбавлення волі. Злочинна поведінка неповнолітніх – одна з актуальних проблем українського суспільства, яка набуває глобального характеру. Ресоціалізація є складним, багатогранним процесом.

На думку всіх дослідників-пенологів ресоціалізація як процес складається з низки органічно пов'язаних етапів, на яких різні суб'єкти повинні здійснювати комплексний вплив на тих, хто вчинив злочин, з метою забезпечення можливостей адаптації та подальшої інтеграції цих осіб після звільнення від відбування покарання до умов життя на волі. В основному вчені (О. Зубкова, М. Стурова, Л. Ростомова, В. Наливайко, В. Синьов, В. Кривуша, Г. Радов, О. Беца, С. Харченко, С. Горенко, А. Гусак, І. Ярмиш, Е. Овсянникова, Ю. Штурхецька, О. Пилипенко, Н. Стручков, О. Бандура, В. Трубников, А. Яровий, М. Рибак, І. Євтушенко, Ю. Чуфаровський, Т. Нестеренко та ін.) виділяють два основні етапи процесу ресоціалізації: пенітенціарний (під час відбування покарання) і постпенітенціарний (після звільнення засудженого від відбування покарання). Разом з тим, О. Караман, В. Корчинський, С. Фаренюк, Л. Шевченко, О. Неживець наголошують, що активна ресоціалізація особи, яка скоїла кримінальний злочин, може починатися вже з моменту її арешту, тобто в допенітенціарний етап перебування засудженого у місцях позбавлення волі.

Відповідно до Кримінального кодексу України (КК України) «неповнолітні особи» – особи віком від 14 до 18 (за рішенням педради колонії – до 22) років, які засуджені до покарання у виді позбавлення волі за вчинення злочинів, передбачених КК України, серед яких всі особи, яким до здійснення злочинів виповнилося 16 років, та окремі особи, що досягли 14 років і підлягають відповідальності тільки за певні види злочинів: умисне вбивство, посягання на життя державного або громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, диверсія, бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників, зґвалтування, насильницьке задоволення статевої

пристрасті неприродним способом, крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, умисне знищення або пошкодження майна, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, незаконне заволодіння транспортними засобами і хуліганство. Іншим особам до 16 років у якості покарання передбачено заходи виховного характеру [1].

Мета даної наукової розвідки – аналіз соціально-психологічного портрету неповнолітнього засудженого.

Особистість неповнолітнього засудженого має свої особливості, обумовлені його перебуванням у нестандартних умовах ізоляції від суспільства, сім'ї, друзів. У науковій літературі така характеристика визначається як «портрет особистості неповнолітнього засудженого». Чітка характеристика такого портрету допоможе суб'єктам соціально-виховної роботи ефективно здійснювати процеси планування й організації соціально-виховної роботи, спрямованої на ресоціалізацію засуджених.

До найбільш узагальнених структурних компонентів портрету особистості неповнолітнього засудженого вчені відносять соціально-демографічні, кримінально-правові та психолого-педагогічні характеристики [2]. До соціально-демографічних характеристик неповнолітнього засудженого відносять вік, стать, національність, освітній рівень, стан сімейного виховання та сферу життєдіяльності до засудження.

За даними статистики ДПтС України станом на 1 квітня 2014 року в 7 виховних колоніях для неповнолітніх перебувало 845 осіб. З них: 8% мають вік 14–16 років, 21% – 16–17 років, 39% – 17–18 років і 32% – 18–22 роки. Зрозуміло, що такий доволі розгалужений віковий період на початковому етапі онтогенезу (14–22 роки) поєднує в собі досить складні, важливі та різноманітні періоди формування і становлення особистості молодшої людини. Тому дослідники пенітенціарного процесу виділяють три вікові категорії вихованців колоній: 1) підлітковий вік (14–15 років), 2) юнацький вік (16–18 років), 3) перший молодіжний вік (18–22 роки) [3].

Кожна із зазначених вікових груп вихованців пенітенціарних закладів має свої психолого-педагогічні особливості, які необхідно брати до уваги при плануванні та здійсненні соціально-виховної роботи в умовах відносної ізоляції від суспільства, основними напрямками якої повинні стати правове, морально-етичне, фізичне, естетичне виховання; психологічна профілактика, корекція та реабілітація віктимних якостей особистості тощо.

Важливого значення для організації соціально-виховного процесу в умовах ізоляції відіграє і такий соціально-демографічний чинник, як стать неповнолітнього засудженого. У зв'язку з цим варто говорити про актуальність вирішення завдань гендерної соціалізації та гендерного й статевого виховання, що передбачають організований процес засвоєння норм, настанов і правил поведінки відповідно до культурних уявлень про роль, становище та призначення чоловіка і жінки в суспільстві, формування поваги до протилежної статі, наслідком чого має стати

повноцінне виконання вихованцями ролей відповідної статі після звільнення з місць позбавлення волі.

В останній час, особливе значення щодо організації соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими має багатонаціональне середовище у спеціальних виховних установах. Отже, при роботі необхідно враховувати етнічні, національні, соціокультурні, віросповідні відмінності тієї чи іншої нації, виховання толерантних відносин між вихованцями, уміння жити в мирі та злагоді з людьми різних національностей та вірувань.

Важливою соціально-демографічною особливістю, що впливає на ефективність соціально-виховної роботи і досягнення мети ресоціалізації, є різний освітній рівень вихованців, який не завжди відповідає загальноприйнятому віку. Крім цієї проблеми, усе більше поширюється явище неписьменних вихованців, які не вміють читати, писати, рахувати. Для таких занедбаних учнів у школах при колоніях утворюються класи вирівнювання та допоміжні класи для засуджених з вадами фізичного та розумового розвитку.

Важливими соціально-демографічними характеристиками, що дозволяють встановити причини й наслідки десоціалізації неповнолітніх та намітити зміст соціально-виховної роботи з ними, є стан сімейного виховання (склад сім'ї, умови виховання) та сфери життєдіяльності (навчання, трудова зайнятість) до засудження.

Отже, соціально-демографічна характеристика неповнолітніх засуджених як одного з аспектів їхнього соціально-педагогічного портрету, а саме вікового, статевого, національного складу, освітнього рівня, стану сімейного виховання та сфер життєдіяльності до засудження, дають фахівцям змогу не тільки з'ясувати об'єктивні та суб'єктивні чинники десоціалізації особистості, внаслідок чого було скоєно злочин, а й окреслити напрями щодо планування та організації соціально-виховної роботи, спрямованої на досягнення мети ресоціалізації.

Наступним складником соціально-педагогічного портрету особистості неповнолітнього засудженого є кримінально-правова характеристика, до якої вчені відносять узагальнені дані про види скоєних злочинів та терміни покарання відповідно до КК України, наявність попередніх судимостей неповнолітніх та їхній кримінальний статус у пенітенціарному середовищі.

Основними видами злочинів, внаслідок скоєння яких неповнолітніх було позбавлено волі, за даними ДПтС України, є: крадіжка – 34% неповнолітніх, розбій – 16%, викрадення (угон) автомобіля – 12%, грабіж – 12%, вбивство або спроба вбивства – 11%, хуліганство – 4%, нанесення тяжких тілесних ушкоджень – 5%, звалтування – 2%, торгівля наркотиками – 2%, ношення вогнепальної зброї – 1%, вимагання – 1%. Тенденцією останніх років є збільшення так званих резонансних злочинів, які відрізняються особливим цинізмом і жорстокістю – це вбивства (або спроби вбивства), жорстокі побиття та звалтування.

Щодо рецидивності (наявності повторного кримінального злочину) у дитячому середовищі, то приблизно 97% засуджених неповнолітніх чоловічої і 99% жіночої статі відбувають покарання у виді позбавлення волі вперше, але раніше відстрочку виконання вироку мали відповідно 20% і 16% неповнолітніх правопорушників. Особи, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі два і більше разів, становлять трохи більше 3% [4].

Ще одна характеристика кримінально-правового портрету неповнолітнього засудженого є його кримінально-правовий статус у пенітенціарному середовищі виховної колонії. Неформальний розподіл у середовищі неповнолітніх засуджених має особливості: по-перше, у середовищі неповнолітніх більш гостро, ніж у дорослих проявляються механізми групової взаємодії (психологічне зараження, навіювання, наслідування, конформізм, суперництво), внаслідок чого формується досить складна референтна структура взаємовідносин; по-друге, особливістю середовища неповнолітніх є їх прагнення створювати групи, що значно полегшує процес адаптації та пристосування. Крім того, будь-який неповнолітній засуджений прагне стати членом елітної групи, потрапивши до якої, він, як правило, стає позбавленим особистої думки і повністю підпорядкованим вимогам лідера. С.Замула виокремлює чотири ієрархічні групи серед вихованців: 1) формальні лідери («актив»); 2) неформальні лідери («блатні»); 3) основна маса («пацани»); 4) аутсайтери («ображені») [3, с. 63–65]. Отже, виявлення й урахування кримінальної субкультури в середовищі неповнолітніх засуджених – ефективний шлях для правильного й доцільного формування органів самоврядування, самодіяльних організацій, встановлення партнерства і взаємодії персоналу та засуджених у досягненні мети ресоціалізації.

Таким чином, кримінально-правова характеристика неповнолітніх засуджених є основою для визначення напрямів і змісту, передусім, правового виховання та створення позитивного ресоціалізуючого середовища для задоволення потреб і задатків неповнолітніх.

Третім складником соціально-педагогічного портрету неповнолітнього засудженого є його психолого-педагогічна характеристика, яка складається, по-перше, із вікових (загальних та специфічних) особливостей засуджених, та, по-друге, особливостей розвитку особистості засуджених на всіх її сферах внаслідок негативного впливу психофізіологічних, педагогічних і соціальних чинників.

Дослідження Р. Благути, С. Замули, І. Звереві, М. Луняка, В. Лютого, М. Максимової, В. Оржеховської, В. Синьова надають широкий матеріал для узагальненого психолого-педагогічного портрету неповнолітнього засудженого, позбавленого волі.

Для підліткового віку (14–15 років) характерні деякі особливості, які взагалі властиві цій віковій категорії й пов'язані з інтенсивним фізичним розвитком організму, нервової системи, а також із своєрідністю соціальної ситуації розвитку, яка складається в підлітків у взаємовідносинах з іншими

людьми. Серед цих особливостей слід виділити такі, як підвищена збудливість, емоційність, неврівноваженість, бурхлива активність та ініціативність, що не завжди збігається з реальними фізичними та психічними можливостями. Основним особистісним новоутворенням у цьому віці є прагнення до дорослості. Іншою віковою особливістю підлітків є активний пошук особистісного ідеалу. Велике значення має потреба в спілкуванні та виборі референтної групи. Крім спілкування, у позитивному розвитку особистості в підлітковому віці відіграє ігрова діяльність, змагальні моменти, що слід враховувати в соціально-педагогічній роботі з метою засвоєння соціально схвалюваних норм поведінки та перенесення їх у в різні ситуації діяльності та спілкування, формування окремих рис характеру тощо [5].

У юнацькому віці (16–18 років) продовжується й інтенсифікується процес переходу від дитинства до дорослості: добігає кінця період статевої та фізичної зрілості, загострюється необхідність життєвого самовизначення, вибору професії, активного включення в суспільну діяльність, заняття спортом тощо. Часто фізична міцність юнака в середовищі засуджених впливає на його статус у малій групі. У цей період розвивається самосвідомість, що постійно вимагає оцінювати власну особистість, аналізувати свої дії, вчинки, поведінку. Почуття дорослості в юнаків стає більш глибоким, ніж у підлітків, проявляючись у самостверженні й самовираженні, прагненні бути неповторним і оригінальним, звернути на себе увагу, часом навіть аморальними способами. Колективне життя юнаків не виключає індивідуальної дружби з метою задовольнити потреби «заспокоїти душу», поділитися переживаннями, бути зрозумілими іншими [6, с. 87–90].

Психолого-педагогічні особливості засуджених першого молодіжного віку (18–22 роки) визначаються великою інтенсивністю формування особистості. Центральними психологічними новоутвореннями є громадянське самовизначення, визначення свого місця в соціальному житті, підвищення соціальної активності. Проте ізоляція від суспільства часто сприяє формуванню світоглядної позиції у двох напрямках: або в схоластичному, відірваному від реальності філософствуванні, або в скептицизмі, негативізмі по відношенню до світоглядних цінностей. Характерним для засудженої молоді є «переплітання» дорослості та рецидивів дитинства, суперечність між активністю та недисциплінованістю, ідеалізація або страх перед майбутнім життям тощо.

Таким чином, розглянуті нами вікові психолого-педагогічні особливості засуджених підліткового, юнацького і молодіжного віку, що разом утримуються у виховних колоніях, показали, що в них проявляються як загальновікові, так і специфічні для злочинців, досить різноманітні особистісні характеристики.

Другим складником психолого-педагогічного портрету неповнолітнього засудженого є особливості розвитку особистості

засуджених на всіх її сферах внаслідок негативного впливу психофізіологічних, педагогічних і соціальних чинників.

Багаточисленні дослідження довели, що такі чинники, як психофізіологічні порушення (уроджені та внаслідок травм і захворювань), акцентуації характеру (гіпертимний, циклоїдний, лабільний, епілептоїдний, істероїдний типи), висока виразність окремих рис темпераменту (збудливість, реактивність, нейротизм, екстраверсія, ригідність, імпульсивність); екстремальний локус контролю (безвідповідальність за свої дії); неналежне виховання в сім'ї (асоціальній, конфліктній, багатодітній, неповній, малозабезпеченій, благополучній але педагогічно неспроможній); негативний вплив учителів та шкільного колективу (педагогічна неспроможність, нехтування особистісно-орієнтованим підходом, нанесення психологічних травм, навішування ярликів, таврування, стигматизація; міжособистісні та міжгрупові конфлікти, цькування); негативний вплив неформальної групи (залучення до кримінальної діяльності, вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин, кругова порука, конфлікти між угрупованнями, негативний вплив лідера); загострення соціальних проблем (зниження життєвого рівня, проблеми зайнятості та працевлаштування, незабезпеченість житлом, обмежені можливості для змістовного проведення дозвілля, демонстрація насильства, романтизація кримінального способу життя в ЗМІ, кінематографі та поп-музиці тощо), є благосприятливим ґрунтом для десоціалізації особистості неповнолітнього, кульмінацією якої є скоєний злочин.

Узявши за основу структуру особистості М. Шевандрина [7, с. 8], було проаналізовано основні порушення (відхилення) у розвитку особистості правопорушників порівняно із законослухняними однолітками.

Так, у потребнісно-мотиваційній сфері основні порушення виявляються у: 1) відсутності чітко визначених цілей у житті та мотивів схвалюваної суспільством діяльності; 2) невизначеності життєвих цінностей або перекручення сенсу життя; 3) неадекватності самооцінки; 4) фрустрації; 5) утраті самоідентичності; 6) бажанні задовольняти життєві потреби швидкими й соціально несхвалюваними способами тощо.

Щодо когнітивно-пізнавальної сфери, то тут спостерігаються такі відхилення: 1) порушення уваги; 2) порушення у розвитку сприйняття; 3) порушення у розвитку пам'яті; 4) недоліки у розвитку розумових здібностей; 5) бідність уяви; 6) когнітивний дисонанс; 7) недосвідченість або неуспішність у навчанні та ін.

У розвитку морально-вольової сфери особистості неповнолітнього засудженого були виявлені такі недоліки: 1) хибні, ірраціональні уявлення про норми моралі та права; 2) нераціональна оцінка ситуації; 3) неспроможність самостійного прийняття та виконання рішення; 4) силові засоби вирішення проблем; 5) психічна нестійкість; 6) афективна збудливість; 7) низька стійкість до стресів; 8) безвільність тощо.

На міжособистісній сфері особистості неповнолітнього спостерігаються найбільш різноманітні відхилення: 1) реакція емансипації; 2) групування на ґрунті кримінальної романтики; 3) реакція імітації; 4) значеннєвий бар'єр; 5) невміння позитивно вирішувати ситуації у взаєминах з іншими людьми тощо.

Відхилення у творчій сфері особистості неповнолітнього засудженого проявляється у відсутності: 1) улюбленої справи та зацікавленості до жодного виду діяльності; 2) добросовісності, трудової дисциплінованості та якісних результатів у суспільно корисній праці; 3) бажання використовувати та розвивати творчий потенціал у різних видах діяльності та ін.

Отже, психолого-педагогічний портрет особистості неповнолітнього засудженого виявився досить дисгармонійним, а значить таким, що потребує професійної психологічної, педагогічної й соціальної профілактики, корекції та реабілітації.

Таким чином, на підставі проаналізованих вище соціально-демографічних, кримінально-правових та психолого-педагогічних характеристик неповнолітнього засудженого, можемо представити його узагальнений соціально-педагогічний портрет: це особа 14–18 років з неблагополучної сім'ї, низьким культурним та освітнім рівнем, віковими та особистісними порушеннями на всіх сферах, засуджений за злочин, частіше за все, з метою наживи [1].

Особливе значення, на нашу думку, при організації соціально-педагогічної роботи на етапі слідчого ізолятора з метою ресоціалізації мають знання про особливості особистості неповнолітнього засудженого.

У вітчизняній психології найбільш відомі дослідження у цій сфері пов'язані з теоретичними роботами представників школи Л. Виготського. Значний внесок у вирішення проблеми особистості внесли, зокрема, А. Леонт'єв, Л. Божович.

Спираючись на поняття про провідну діяльність та соціальну ситуацію розвитку, учені показали, як в складній динаміці взаємодії діяльності і міжособистісного спілкування дитини в різні періоди її життя формується певний погляд на світ, названий внутрішньою позицією. Ця позиція і є одна з головних характеристик особистості, передумова до її розвитку, яка розуміється як сукупність провідних мотивів діяльності.

Таким чином, підлітковий вік займає важливу фазу у загальному процесі становлення особистості, коли на основі якісно нового характеру, структури і складу діяльності дитини закладаються основи свідомої поведінки, вимальовується загальна спрямованість у формуванні моральних уявлень і соціальних установок.

Рівень соціальних можливостей підлітка, умови і швидкість його соціального розвитку співвіднесені з осмисленням підлітком себе і своєї приналежності до суспільства, ступенем вираженості прав і обов'язків, рівнем оволодіння світом сучасних речей і відносин, насиченістю

далеких і ближніх зв'язків, їх диференційованістю. У міру дорослішання у підлітка змінюються характер і особливості бачення себе в суспільстві, сприйняття суспільства, ієрархії громадських зв'язків, змінюються його мотиви і ступінь їх адекватності суспільним потребам.

14-15 років – це вже третя стадія підліткового періоду, яка характеризується наявністю у підлітка прагнення застосувати свої можливості, проявити себе, що веде до усвідомлення своєї соціальної прилученості, активного пошуку шляхів і реальних форм розвитку предметно-практичної діяльності, загострюється потреба дитини у самовизначенні, самореалізації [8].

На думку К. Левіна, підліток знаходиться в положенні маргінальної особистості (цим терміном в соціології позначають особистість, що належить двом культурам). Він не хоче більше належати співтовариству дітей і в той же час знає, що він ще не дорослий. Характерними рисами поведінки маргінальної особистості є емоційна нестійкість і чутливість, сором'язливість і агресивність, емоційна напруженість і конфліктні стосунки з оточуючими, схильність до крайніх суджень і оцінок.

Підлітковий вік як кризова стадія розвитку особистості, на думку видатних психологів (З. Фрейд, А. Адлер, А. Рубінштейн, І. Кон), передбачає, що певний підліток важкий як для себе, так і для інших. Фізична нестабільність, риси характеру, що ускладнюють спілкування, емоційна незрілість, несприятливі мікро- й макросоціальні відносини – усе це чинники ризику, наявність яких, безумовно, робить цей важкий вік ще важчим.

У підлітків з'являються специфічні поведінкові реакції, що складають специфічний підлітковий комплекс: 1) реакція емансипації (крайній ступінь – бродяжництво); 2) реакція групування з однолітками (формування власної субкультури); 3) реакція захоплення (хобі). Девіації в підлітковому та юнацькому віці виникають також і як відповідь на неспроможність особистості реалізувати свої особистісні тенденції до самоактуалізації.

Соціалізація полягає у засвоєнні індивідом соціального досвіду у вигляді норм, видів діяльності, форм спілкування та переведення цього досвіду у внутрішні, власні регулятори активності. До цих регуляторів належать мотиви, звички, настанови, стереотипи тощо. Метою соціалізації є забезпечення включення особистості у соціальне середовище, створення умов для максимальної реалізації її психологічного потенціалу, спонукання до саморозвитку. У процесі соціалізації неповнолітній різною мірою, але неминуче проходить через життєві кризи, накопичення суперечностей, можливо, через затримки й навіть зриви, болісні, спотворені форми самоствердження та визнання оточуючими. Не обов'язковим, але реально ймовірним наслідком цього є виникнення несприятливих психологічних новоутворень, що оформлюються у риси, властивості особистості. Це жорстокість, цинізм, бруталність, нігілізм, зухвалість.

Таким чином, дефекти соціалізації на стадії підліткового віку призводять до несприятливого (аномального) формування особистості. Це проявляється, зокрема, у виникненні негативних психологічних новоутворень, відсутності чи втраті психосоціальної ідентичності, деформованих потребах. Кінцевим результатом є схильність до девіантної поведінки, пошук відповідних ситуацій і навіть створення умов, сприятливих для її прояву.

Порівнюючи довгострокову динаміку самоповаги підлітків, починаючи з 12-річного віку, з їх участю або неучастю у девіантній поведінці, Г. Кеплан знайшов переконливі свідчення на користь наступних гіпотез:

1. Низька самоповага сприяє зростанню антинормативної поведінки: беручи участь у антисоціальних групах та їх діях, підліток намагається тим самим підвищити свій психологічний статус у однолітків, знайти такі способи самоствердження, яких у нього не було в сім'ї та школі.

2. При деяких умовах, особливо при низькому початковому рівню самоповаги, девіантна поведінка сприяє підвищенню самоповаги [59].

Зрозуміло, девіація – не найкращий і не єдиний спосіб позбутися від почуття самознищення. Тим не менш, девіантна поведінка для підлітка як засіб підвищення самоповаги та психологічного самозахисту, досить ефективна.

Таким чином, причинами, що призводять до делінквентної поведінки у підлітковому віці можуть бути соціальні та індивідуально-особистісні чинники дитини. Серед індивідуально-особистісних чинників виокремлюють наступні особливості особистості підлітка: психічні відхилення, нестабільність Я-концепції, локус контролю і рівень самоповаги, аномалії темпераменту та характеру тощо.

Перспективи подальших наукових досліджень – розробка Програми соціально-психологічної ресоціалізації засуджених неповнолітніх у слідчому ізоляторі.

Список використаної літератури

1. Караман О. Л. Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими : навч.-метод. посіб. / О. Л. Караман. – Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2014. – 378 с. **2. Горенко С. В.** Педагогічні умови ресоціалізації неповнолітніх засуджених у закладах пенітенціарної системи : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.05 / Сергій Володимирович Горенко. – Луганськ, 2004. – 214 с. **3. Основи** пенітенціарної педагогіки і психології : навч. посіб. / С. Ю. Замула, В. А. Костенко, В. І. Мандра та ін.; під заг. ред. В. М. Синьова. – Біла Церква : ДДУПВП, 2003. – 101 с. **4. Воляннюк О. Д.** Основна кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, що вчиняються неповнолітніми / О. Д. Воляннюк // Держава та регіони. – 2012. – № 1. – С. 150–152. **5. Соціальна** та виховна робота з неповнолітніми правопорушниками : навч. посіб. / О. С. Третьак,

В. А. Бадира, О. І. Олійник, С. О. Чебоненко. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2012. – 228 с. **6. Основи** пенітенціарної психології : навч. посіб. / Крейдун Н. П., Лактіонов О. М., Сорока А. В., Скоков С. І. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 140 с. **7. Шевандрин Н. И.** Психодиагностика, коррекция и развитие личности / Н. И. Шевандрин. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 512 с. **8. Ермолаева М. В.** Психология развития: метод. пособие для студентов заочной и дистанционной форм обучения / М.В. Ермолаева. – М.: МПСИ; Воронеж: НВО МОДЕК, 2008. – 376 с.

Отрощенко Н. Л., Сенецький В. А. Соціально-психологічний портрет неповнолітнього засудженого

У статті наголошено, що злочинна поведінка неповнолітніх – одна з актуальних проблем українського суспільства, яка набуває глобального характеру. Акцентовано на тому, що особистість неповнолітнього засудженого має свої особливості, обумовлені його перебуванням у нестандартних умовах ізоляції від суспільства, сім'ї, друзів. До найбільш узагальнених структурних компонентів портрету особистості неповнолітнього засудженого вчені відносять соціально-демографічні, кримінально-правові та психолого-педагогічні характеристики. Резюмовано, що дефекти соціалізації на стадії підліткового віку призводять до несприятливого (аномального) формування особистості. Це проявляється, зокрема, у виникненні негативних психологічних новоутворень, відсутності чи втраті психосоціальної ідентичності, деформованих потребах.

Ключові слова: злочин, неповнолітній, соціально-психологічний портрет.

Отрощенко Н. Л., Сенецький В. А. Социально-психологический портрет несовершеннолетнего осужденного

В статье отмечается, что преступное поведение несовершеннолетних – одна из актуальных проблем украинского общества, которая приобретает глобальный характер. Акцентируется на том, что личность несовершеннолетнего осужденного имеет свои особенности, обусловленные его пребыванием в нестандартных условиях изоляции от общества, семьи, друзей. К наиболее обобщенных структурных компонентов портрета личности несовершеннолетнего осужденного ученые относят социально-демографические, уголовно-правовые и психолого-педагогические характеристики. Резюмировано, что дефекты социализации на стадии подросткового возраста приводят к неблагоприятному (аномального) формированию личности. Это проявляется, в частности, в возникновении негативных психологических новообразований, отсутствии или потере психосоциальной идентичности, деформированных потребностях.

Ключевые слова: преступление, несовершеннолетний, социально-психологический портрет.

Otroshchenko N., Senetsky V. Socio-Psychological Portrait of a Juvenile Convict

The article emphasizes that juvenile delinquency is one of the urgent problems of the Ukrainian society, which is becoming global. In Ukraine, the number of juvenile offenders is steadily increasing, which for the commission of the crime go to places of deprivation of liberty. It is emphasized that the identity of a juvenile convict has its own characteristics due to his stay in non-standard conditions of isolation from society, family and friends. To the most generalized structural components of the portrait of the personality of a juvenile condemned scholars include socio-demographic, criminal and psychological and pedagogical characteristics. The psychological and pedagogical portrait of the personality of a juvenile convicted person was rather disharmonious, and thus, that requires professional psychological, pedagogical and social prevention, correction and rehabilitation. It is summarized that defects of socialization at the stage of adolescence lead to an unfavorable (abnormal) personality formation. This is manifested, in particular, in the emergence of negative psychological neoplasms, the absence or loss of psychosocial identity, deformed needs. Prospects for further research - development of a program of socio-psychological re-socialization of juvenile juvenile offenders in a pre-trial detention center.

Key words: crime, juvenile, social-psychological portrait.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2017 р.

Прийнято до друку 24.11.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 364-056.26(477)

О. А. Поліщук

**СТАН ТРУДОВОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ
МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ**

Відповідно до Конституції України кожному громадянину держави гарантовано право на працю, вільне обрання професії та можливість заробляти собі на життя працею, однак у реаліях сьогодення особи з інвалідністю не можуть конкурувати із здоровими людьми на ринку праці, особливо у сучасних доволі складних соціально-економічних умовах, а тому потребують особливої соціальної допомоги та підтримки.

Наголосимо, що за статистичними даними починаючи з 2000 р. кількість інвалідів в Україні зросла приблизно на півмільйона осіб (з